

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

СІРОШТАН ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

УДК 811.161.2'36-112'373.611'16/20'(043.3)

**ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ
NOMINA LOCİ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
КІНЦЯ XVII – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Запоріжжя – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Білоусенко Петро Іванович,
Запорізький національний університет,
професор кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Горпинич Володимир Олександрович,
Дніпропетровський національний університет,
професор кафедри української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Меркулова Оксана Володимирівна,
Запорізький юридичний інститут
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ,
доцент кафедри українознавства.

Захист відбудеться 30 червня 2011 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 17.051.02 у Державному вищому навчальному закладі «Запорізький національний університет» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корп. 2, ауд. 224).

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корп. 2).

Автореферат розісланий "24" травня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

С. В. Сабліна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Розвиток сучасних лінгвістичних досліджень характеризується посиленням інтересом до структури та семантики слів у межах певних тематичних груп лексики, які відбивають умови життя, побуту, світосприймання народу. Іменники з локативною семантикою, поряд із назвами рослин, осіб, тварин, предметів господарського вжитку, посідають у номінативній системі української мови одне з центральних місць, адже всі прояви людської діяльності відбуваються в просторово-часовому континуумі.

Окремі тематичні підгрупи *nomina loci* вивчено з функціонально-семантичного погляду в працях К. Глуховцевої (назви господарських приміщень), Р. Гринько (назви житлових споруд), Н. П'яст (назви посуду), С. Сірик (назви доріг). До питань словотворення назв місць у сучасній українській літературній мові та діалектах зверталися Г. Волинець, С. Воропай, К. Городенська, В. Горпинич, Л. Денисенко, Є. Карпіловська, Н. Клименко, І. Ковалик, В. Олексенко, О. Пінчук. У діахронічних дослідженнях С. Бевзенка, П. Білоусенка, І. Іншакової, К. Качайло, В. Ліпич, О. Меркулової, В. Німчука, Л. Стовбур висвітлено розвиток функцій (зокрема й локативної) різних словотвірних формантів від найдавніших часів до сучасності.

Актуальність дослідження історії словотвірної структури слів певних тематичних груп зумовлена тим, що при узагальненому описі динаміки дериваційної системи іменника потрібно зважати не лише на екстралінгвальні, а й інтралінгвальні (тобто тиск системи) фактори розвитку. Саме тому найдоцільнішим є підхід, коли історія словотвірних типів розглядається через призму їхніх складників – лексико-словотвірних груп, які виокремлюються внаслідок конкретизації дериваційного значення на лексичному рівні з урахуванням тематичної класифікації лексики. Українська лінгвістика накопичила досить багатий матеріал зі словотвору іменників-локативів, однак на сьогодні історія формування, становлення та функціонування дериваційної категорії *nomina loci* в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. не була об'єктом спеціального вивчення. Пам'ятки письменства кінця XVII ст. свідчать про те, що українська мова вже на той час мала розгалужену лексичну систему, основне ядро якої з певними фонетичними змінами чи семантичними зрушеннями збереглося до наших днів і активно функціонує в сучасній літературній мові або діалектах. Більшість вітчизняних учених вважають цей період початком становлення нової української мови, загальні закономірності словотворення іменників якої репрезентовані в сучасній дериваційній системі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена науковою координаційною радою "Українська мова" (протокол № 49 від 23 червня 2009 року) й відповідає напряму наукової роботи кафедри української мови Запорізького національного університету «Історичний словотвір українського іменника».

Мета роботи – описати динаміку словотвірної підсистеми *nomina loci* в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

1) обґрунтувати засади виокремлення найменувань із локативною семантикою в лексичній системі українського іменника; 2) встановити склад назв місць, утворених морфологічним способом, у лексико-словотвірній системі української мови кінця XVII – початку XXI ст.; 3) описати історію становлення лексико-словотвірних типів і підтипів локативних найменувань; 4) дослідити функціонально-семантичну дистрибуцію дериваційних засобів словотвірної структури назв місць в українській мові аналізованого періоду; 5) встановити ступінь продуктивності формантів дериваційної структури поміна Іосі в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст.; 6) визначити рівень словотвірної активності мотивувальних основ іменників із локативною семантикою в українській мові розгляданого періоду; 7) виявити тенденції розвитку словотворення поміна Іосі в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст.

Об'єктом дослідження є словотвірна підсистема іменників із локативною семантикою в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст.

Предмет дослідження – похідні назви місць, що фіксуються в писемних пам'ятках української мови зазначеного періоду.

Методи роботи. Специфіка мети й об'єкта дослідження зумовила застосування описового (для характеристики мовних явищ упродовж зазначеного періоду) і порівняльно-історичного методу (для з'ясування закономірностей розвитку дериваційної підсистеми локативних найменувань різних етапів функціонування нової української мови). Під час виконання окремих завдань були використані прийоми дистрибутивного (для встановлення особливостей розподілу словотворчих засобів за певними дериваційними значеннями) й етимологічного аналізу (для визначення словотвірної структури іменників із неясною мотивацією) та кількісний метод (для з'ясування продуктивності різних лексико-словотвірних типів локативних найменувань).

Джерельну базу роботи становлять мовні факти, здобуті з широкого кола різних за жанрами й стилями писемних пам'яток нової української мови кінця XVII – початку XXI ст., з етимологічних, історичних, тлумачних, діалектних, перекладних та інших словників, із лінгвістичних праць українських мовознавців, що відображають лексику зазначеного періоду, з творів художньої літератури кінця XVII – початку XXI ст.

Наукова новизна. У дисертації вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний опис історії формування дериваційної системи іменників із локативною семантикою в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. У роботі виявлено словотворчі засоби, які вийшли з ужитку і які з'явилися (набули нового змісту), проаналізовано продуктивність формантів і дериваційну активність мотивувальних основ, з'ясовано основні закономірності розвитку словотвірної категорії назв місць.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що здобуті результати поглиблюють уявлення про функціональні особливості словотворчих афіксів дериваційної системи української мови обстеженого періоду, можуть стати

зразком для розгляду динаміки інших підсистем й увійти до праць узагальнювального характеру з історичного словотвору іменника.

Практичне значення одержаних результатів. Фактичним матеріалом і висновками роботи можна скористатися в лінгводидактиці при написанні підручників і посібників, при розробці курсів і спецкурсів з історії української мови та словотвору для вищої школи, а також у процесі підготовки студентами-філологами курсових і дипломних робіт.

Апробація роботи. Окремі положення роботи у вигляді доповідей і повідомлень були висвітлені на наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Українська освіта у світовому часопросторі» (Київ, 2007), «Мова і мовний потенціал особистості в поліетнічному середовищі» (Мелітополь, 2007, 2010), «Рідне слово в етнокультурному вимірі» (Дрогобич, 2009), «Болгари Північного Причорномор'я» (Мелітополь, 2010), «Грамотичні читання – VI» (Донецьк, 2011); *всукраїнських* – «Сучасний соціокультурний простір 2009» (Київ, 2009), «Сучасні орієнтири філологічної науки» (Херсон, 2010); *звітних* щорічних наукових конференціях викладачів Запорізького національного університету та Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (2006 – 2010). Окремі розділи й дисертація загалом обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Запорізького національного університету.

Публікації. За темою дослідження опубліковано 9 статей, 6 з яких – у провідних наукових виданнях, визначених ВАК України як фахові з філологічних наук.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел (238 найменувань). Загальний обсяг дисертаційної праці – 264 сторінки, основного тексту – 180 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано предмет, мету й основні завдання роботи, подано відомості про методи лінгвістичного аналізу, встановлено наукову новизну дисертації, окреслено її практичне значення, висвітлено форми апробації одержаних результатів.

У **першому розділі "Локативні найменування в лексичній і словотвірній системах української мови"** розглянуто поняття категорії *nomina loci*, визначено коло назв місць у лексичній і словотвірній системах української мови, з'ясовано основні принципи опису динаміки лексико-словотвірних типів і підтипів локативних найменувань, окреслено науково-теоретичні засади дослідження.

Засоби для вираження локально-просторових відношень формувалися протягом тривалого часу й характеризуються структурною різноманітністю, семантичною ємністю, неоднорідністю складу. *Nomina loci* є багаторівневою лексичною категорією, у межах якої виокремлюються кілька значеннєвих ступенів:

1. Назви відкритого, більш чи менш розлогого простору: найменування місцевостей з якимись характерними ознаками (*безлісся, берег, заграниця, міжгір'я, надбережжя, пониззя, провалля, трясовина*), назви населених пунктів та їх частин (*виселок, глибинка, місто, селище, слобода, столиця, околиця, передмістя, провулок*), найменування адміністративно-територіальних одиниць і територій, що підлягають чийсь владі (*воєводство, герцогство, гетьманщина, графство, держава, князівство, королівство*), назви розлогого простору, на якому локалізуються рослини чи який використовується для сільськогосподарських потреб (*березина, бір, бузинник, бурячник, вербник, вишник, газон, гущавина, ліс, ліщина, лозняк, малинник, ожинник, поле, просище*), назви місць, де відбуваються певні дії (*вибій, вимив, вирубка, гульбище, забій, звалище, згарище, зруб, лісосіка, пасовище, покіс, поруб*), найменування доріг (*автомагістраль, автострада, бетонка, біжак “стєпова вузька стежка”, гостинець “великий битий шлях, шосє”, дорога, пішак, пішник, прогін, стежка, троповик, шлях, шосє*), назви водоймищ та їх частин (*басейн, бистрина “швидка течія, а також місце, де найшвидше тече вода в річці”, бурчак “дзюркотливий, стрімкий потік води”, водограй, водоймище, водосховище, гнилиця, джерело, заводь, закрут, затока, море, плавина “заросле болото”, річка, студниця, топиця*), топонімічні назви (*Бойківщина, Дніпро, Дністер, Закарпаття, Звенигородка, Київ, Сула, Чорноморія*) та інші.

2. Назви закритого, обмеженого чимось простору: найменування різного роду будівель, будинків, приміщень та їх частин (*башта, будинок, вівчарня, відпочивальня, в'язниця, голубник, гусятник, дзвіниця, кабінет, льодосховище, пристройка, світлиця*), назви підприємств, установ і закладів, пов'язаних із певною діяльністю (*академія, бавовнопрядильня, білильня, бойня, browарня, видавництво, круподерня, миловарня, пекарня, цегельня, школа*), назви обмежених територій, які використовуються для різних потреб (*автобаза, базар, господарство, звіринець, пасовище, подвір'я, садиба*), найменування транспортних засобів (*автобус, барка, віз, нетичанка “легка повозка”, підволоки “санки, на яких тягнуть плуги в поле”, лодка, вертоліт, літак*), назви вмістилищ (*амфора, берестянка, бодня “дерев'яна низька діжка з кришкою”, божник, борщівник, відро, глечик, соусник, черепок*) тощо.

Похідні назви місць, які становлять більшість одиниць аналізованої тематичної групи, формують словотвірну категорію. У сучасному мовознавстві під цим поняттям розуміють сукупність похідних слів, що мають твірні, які належать до тієї самої частини мови, наділені спільним словотвірним значенням і характеризуються однаковим способом словотворення, тобто словотвірна категорія є об'єднанням дериваційних типів із різними формантами. Є різні погляди щодо критеріїв об'єднання слів у словотвірну категорію: синтаксичний (О. Безпояско, К. Городенська, В. Олексенко), семантичний (З. Волоцька, Б. Крея, О. Кубрякова, Д. Улуханов), структурно-семантичний (П. Білоусенко, В. Горпинич, Я. Закревська, Т. Панько, Л. Родніна). Вибір якогось одного підходу зумовлює різні уявлення вчених про це граматичне явище.

Структурно-семантичний погляд – найдавніший за походженням, провідний напрям, що вважається традиційним у процесі вивчення явищ словотвору. Згідно із цим напрямом аналізу від змісту мовних одиниць до їхніх форм, локативні назви утворюють іменникову дериваційну категорію, яка через словотвірне значення виражається відповідними структурними формами похідних слів. Важливим чинником для об'єднання слів у категорію при цьому виступає дериваційне значення. Враховуючи семантику мотивувальної основи та формантів, І. Ковалик поділяє назви місць на такі лексико-словотвірні групи: 1) назви місць виробничої діяльності людини; 2) назви місць продукування та зберігання предметів; 3) назви місцезнаходження предметів; 4) назви посуду та сховищ для предметів; 5) назви нечітко визначеного простору за його якісними ландшафтними ознаками; 6) назви місцевостей у широкому розумінні цього слова, у відношенні до тих чи інших географічних пунктів; 7) назви установ або закладів, пов'язаних із певною діяльністю; 8) назви місць, на яких відбувається дія за допомогою якогось знаряддя; 9) топонімічні назви. Суперечливим є питання щодо віднесення найменувань посуду до локативів. Одні мовознавці (О. Безпояско, К. Городенська, Л. Мурзіна, І. Ташпулатова) вважають їх частиною словотвірної категорії *nomina instrumenti*, інші (О. Виноградова, Б. Крея) – *nomina loci*. Безумовно, такі найменування знаходяться на периферії уявлення людини про місце, простір, проте деякі види посуду (*глечик, чайник*) є місцем зберігання продуктів, речовин, тому, на нашу думку, співвідносяться із дериваційною підсистемою локативних назв, адже при узагальненому вивченні категорії *nomina loci* варто враховувати всі можливі варіанти відображення поняття "місце" в мовній системі, й окремі найменування посуду, меблів, транспортних засобів можуть бути предметом вивчення їхньої словотвірної структури й семантики серед інших локативів.

Дослідження історії лексико-словотвірних типів назв місць є необхідним для з'ясування загальних закономірностей розвитку дериваційної системи іменника, адже про динамічний історичний характер категорії *nomina loci* свідчить наявність суфіксів-варіантів, конкурування способів їх творення, коливання продуктивності окремих словотворчих морфем та активності мотивувальних основ у різні періоди функціонування мови.

Другий розділ *"Історія словотвірних типів і підтипів локативних найменувань у новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст."* присвячений опису історії лексико-словотвірних типів дериватів із локативною семантикою в українській мові зазначеного періоду. Виявлені назви місць проаналізовано за способами словотворення й згруповано в параграфи "Суфіксація", "Конфіксація", "Композитно-суфіксальний спосіб", "Префіксація" та "Композиція".

Найпродуктивнішим способом творення назв місць упродовж зазначеного періоду розвитку мови виявилася **суфіксація**. Протягом кінця XVII – початку XXI ст. в українській мові відбувався процес конкурування словотвірних структур із такими формантами, як нульовий суфікс, **-ик, -ник, -ищ(е), -н(я), -иськ(о), -(j)ак, -няк, -к(а), -ин(а), -иц(я), -ств(о), -j(а), -ець**.

Нульовий суфікс уже з кінця XVII ст. був одним із найуживаніших

засобів творення *potina loci*. За допомогою цього форманта від дієслівних, рідше – від прикметникових основ творилися найменування місцин, відкритого простору за дією, яка там відбувається або може відбуватися, напр.: *вирва* (к. XVII УЛ-17 197)* "вибита ким- або чим-небудь, вирвана силою вибуху яма; вибитий, вирваний отвір", *прохід* (КЗ 74), *торг* (215); та за ознакою, яка притаманна цьому місцю: *пуща* (1659 ТимчМат II 259), *гуща* (XVII–XVIII Тимч 634) "густий ліс". У віддієслівному словотворенні нульовий суфікс виявився одним із найбільш конкурентноспроможних засобів – такі похідні продовжують функціонувати в українській мові протягом наступних століть: *завал* (Фр 73), *вибій* (УмСп 128), *падь* (32) "чітко окреслена глибока неширока долина, яр чи річище, звичайно порослі лісом". Доволі поширеними в обстежених джерелах із кінця XVII ст. є девербативи на позначення приміщень та їх частин: *загорода* (1665 Лохв 137), *саж* (1669 Лохв 151, Гр IV 96, СУССГ 187) "хлів; місце, де утримують тварину для відгодовування". У подальші періоди розвитку мови цей лексико-словотвірний тип залишається стабільно продуктивним: *підвал* (КвОсн II 434), *склад* (УмСп 83), *захист* (СУМ III 379). У XVIII ст. засвідчені назви посуду, вмістилищ для предметів і речовин – *піднос* (1746 ДНМ 310), *перепусть* (1717–1734 ТимчМат II 99) "полубочок", найменування транспортних засобів – *віз* (1676 Тимч 291), які не набувають значного поширення в сучасній українській мові XIX – початку XXI ст.

Використання суфікса **-ик** для творення локативів із кінця XVII ст. було обмеженим. Давні за походженням деривати збереглися в українській мові дотепер, проте творення *potina loci* за допомогою суфікса **-ик** поступово занепадало. Обстежені джерела фіксують переважно відіменникові й відприкметникові найменування посуду та вмістилищ для предметів і речовин – *горщик* (1667 Тимч 580), *холодильник* (СУМ XI 115), *чаплик* (Лис 229) "дерев'яний цебрик, прикований до колодезного журавля"; а також назви місцевостей із різною мотивацією – *Кругликъ* (1714 ДДГ 229) "назва річки", *бистрик* (1923 Геол 73, Чаб I 79) "бистриня; вир", *старик* (СУМ IX 656) "старе русло річки". У сучасній українській мові розгляданий формант витіснили похідні суфікси **-ник**, **-овник**, **-аник**, **-енник**, що зумовлено насамперед його сполучуваністю переважно з прикметниковими основами, втім, такі похідні можна кваліфікувати і як деад'єктиви із суфіксом **-ик**.

На початку XVIII ст. сформувалися всі основні лексико-словотвірні типи найменувань із локативною семантикою на **-ник**, які функціонують у сучасній українській мові. Протягом XIX – XX ст. простежується підвищення продуктивності цього форманта, поліморфемізація суфікса **-ник**. Десубстантиви формують кілька лексико-словотвірних типів, що активно функціонують у новій українській мові з кінця XVII ст. і продовжують поповнюватися новотворами надалі: 1) найменування різноманітних приміщень та їх частин – *голубник* (1676 Тимч 557), *корівник* (УмСп 370), *половник* (Гр III 289) "прибудова при хліві для сіна, соломи"; 2) назви ділянок землі, на

* Список умовних скорочень джерел див. у Додатку А до дисертації.

яких локалізуються якісь рослини – *березник* (1716 Тимч 84), *дубник* (1717 Тимч 835, Гр I 452), *динник* (Гр I 384), *бурячник* (115), *сунічник* (СУМ IX 842); 3) назви посуду, вмістилищ для предметів і речовин – *чайник* (1766 ДДГ 328), *кашник* (Б-Н 181), *сметанник* (СУМ IX 403), *соусник* (Гонч 467), *калинник* (Он I 336). Словотвірні типи назв доріг – *межник* (Гр II 415) "смуга незасіяної землі між двома нивами"; водоймищ – *рибник* (СУМ VIII 528) "ставок"; обмежених територій певного призначення – *бджольник* (Чаб I 70) "пасіка"; назв транспортних засобів – *кукурузник* (СУМ IV 388) "літак-кукурузник" почали функціонувати, за нашими матеріалами, у кінці XVII ст., однак не набули значної продуктивності. Пам'ятки нової української мови з XVIII ст. фіксують також поодинокі приклади відіменникових похідних на **-ник**, які позначають топооб'єкти, зокрема назви поселень людей і найменування водоймищ: р. *Омельник* (1750 ДДГ 118), с. *Кропивник* (Горп 171). Такі номени творяться за зразком лексики апелювальної й мотивуються переважно назвами рослин, що локалізуються в цій місцевості. З XVIII ст. похідні форманти **-овник (-івник)**, **-ан(н)ик**, а з XIX ст. – **-арник**, **-атник (-ятник)** виявляють активність у творенні найменувань приміщень – *имишаник* (1744 ДНМ 306) "приміщення для зберігання вуликів з бджолами взимку, утеплене мохом", *свинарник* (УмСп 915), *телятник* (1087), *воловник* (Гр I 250); посуду, вмістилищ для неживих предметів і речовин – *глиняник* (УмСп 164), *водяник* (УмСп 60, Гр I 247) "посудина для води". Денотативна база віддієслівних похідних на **-ник** спирається на найменування дії, яка відбувається в певному місці або засобом для здійснення якої є позначуване місце. З початку XVIII ст. формуються лексико-словотвірні типи віддієслівних локативів: 1) назв приміщень – *зимівник* (1745 ДНМ 307); 2) вмістилищ – *варильник* (Б-Н 68) "великий глиняний горщик", *дійник* (ГалЛем 410, Гр I 390, Омельч 29) "спеціальний посуд, у який доять молоко"; 3) транспортних засобів – *плавник* (КЗ 282) "різновид човна"; 4) словотвірний тип назв територій фіксується з XIX ст. – *заказник* (УмСп 274, Гр II 45, Екол 152). Такі похідні залишаються поширеними і в українській мові XX – початку XXI ст. Лексико-словотвірне значення місця також виражають окремі деад'єктиви – *молодник* (УмСп 417, Гр II 442) "молодий сад, ліс", та відчислівникові деривати на **-ник** – *двійник* (Гр I 362) "різновид миски близько семи вершків у діаметрі"; вони фіксуються переважно в сучасних діалектах.

Факти нової української мови кінця XVII – початку XXI ст. дають змогу констатувати значну продуктивність суфікса **-ищ(е)** та похідних від нього формантів у творенні локативних найменувань. Широкий спектр лексико-словотвірних значень дериватів свідчить про багатофункційність цього суфікса. Десубстантиви формують ядро поміна Іосі на **-ищ(е)**. Наприкінці XVII ст. відбувався процес інтенсивного формування назв місць, на яких було те, що позначено мотивувальною основою – *дворище* (1676 Тимч 679) "занедбана ділянка, на якій у минулому була садиба", та найменувань ділянок землі за назвами речовин, що там знаходяться – *глинище* (1680 Тимч 528) "місце, яма, звідки беруть глину". У цей час суфікс **-ищ(е)** починає використовуватись у творенні топонімів: м. *Городище* (1656 Лохв 150, СМШ I 148). Давньою за

походженням є група найменувань простору, на якому щось знаходиться, напр.: *капище* (1680 УЛ-17 177) "язичницький храм" від старослов'янського *капъ* "видиво, привид, образ" (ЕСУМ II 371), *жертвище* (1699 Тимч 920) "місце, де приносять жертви"; однак в українській мові ХХ ст. зазначений лексико-словотвірний тип не набув особливого розвитку. Протягом ХІХ – ХХ ст. простежується підвищення продуктивності, поліморфемізація суфікса **-ищ(е)**. У цей період формуються лексико-словотвірні типи найменувань полів, ділянок землі, зайнятих рослинами чи з яких знято врожай, напр.: *конюшинище* (Ж 364), *картопище* (Гр II 223), *бавовнище* (СУМ I 78), та назв місць перебування тварин: *кублище* (Гр II 317), *муравлище* (СУМ IV 828). Девербативи на **-ищ(е)** фіксуються в українській мові з початку ХVІІІ ст. Серед віддієслівних похідних кількісно виділяється група іменників – назв територій, відкритого простору, який виник у результаті певної дії або призначений для її здійснення: *займище* (ХVІІІ ДДГ 183) "зайняте ким-небудь місце, ділянка землі", *згарище* (Ж 291), *звалище* (Гр II 127). Інші лексико-словотвірні типи є малопродуктивними. В українській мові ХІХ – ХХ ст. простежується процес активного поповнення групи девербативів за допомогою вторинних суфіксів **-овищ(е)**, **-лищ(е)**, **-бищ(е)**: *кочовище* (Ж 373), *сельбище* (Гр IV 113) "населений пункт у сільській місцевості; населений пункт міського типу", *святлище* (СУМ IX 103), *судилище* (825). Творення локативних найменувань від прикметників за допомогою розгляданого суфікса не стало типовим явищем у новій українській мові.

Провідною функцією суфікса **-н(я)** в українській мові аналізованого періоду є найменування приміщень за різними ознаками переважно у сфері загального літературного вжитку, напр., *пекарня* (1682 ТимчМат II 89), *гончарня* (1736 Тимч 562), *майстерня* (Гр II 398), у діалектах трапляються лише поодинокі деривати з такою семантикою: *шкворечня* (Арк II 267) "приміщення для шпаків у формі будиночка". Уже наприкінці ХVІІ ст. сформувалися основні лексико-словотвірні типи *nomina loci* на **-н(я)**, які продовжують активно функціонувати в українській мові дотепер: відіменникові та віддієслівні назви місць виробничої діяльності, найменування місць перебування людини, десубстантиви на позначення приміщень для тварин і птахів тощо. Фактичний матеріал кінця ХVІІ – початку ХХІ ст. дає змогу констатувати певну обмеженість суфікса **-н(я)** в сполучуваності з твірними основами, особливо з дієслівними, проте в складі вторинних формантів **-льн(я)**, **-івн(я)**, **-овн(я)**, **-арн(я)** він відзначається високою продуктивністю протягом усього досліджуваного періоду: *дехтярня* (1691 Тимч 706) "підприємство, на якому гнали дьоготь", *ваговня* (1770 Тимч 175) "місце, будівля, де скарбова вага міська", *фарбарня* (УмСп 378) "майстерня або цех, де фарбують тканини", *кав'ярня* (Гр II 205). Відприкметникове творення назв місць на **-н(я)** є непродуктивним.

Суфікс **-иськ(о)** в українській мові кінця ХVІІ – початку ХХІ ст. є дієвою словотворчою одиницею, за допомогою якої творилися назви розлогого простору, місцевостей від іменникових, прикметникових, рідше – від дієслівних основ. Наприкінці ХVІІ ст. почала формуватися група десубстантивів на

позначення місцин за найменуванням явищ, предметів, речовин, які там знаходяться або знаходилися: *игриско* (XVII ТимчМат I 346), *становиско* (1680–1688 Хроніка 231) "табір, стан". В обстежених джерелах із XVIII ст. спостережена також досить численна група назв ділянок землі, полів за найменуваннями рослин: *вівсисько* (1788 Тимч 478, Ж 94), *конюшинисько* (Ж 364). В українській мові XIX – початку XXI ст. група похідних із такою семантикою поповнюється також завдяки відприкметниковим дериватам: *житнисько* (Ж 123), *конопляниско* (Шило 147). Більшості з таких найменувань притаманна подвійна мотивація: вони можуть утворюватися як від прикметників, так і від іменників за допомогою похідних суфіксів **-ниськ(о)**, **-яниськ(о)**, **-аниськ(о)**, **-ляниськ(о)**, **-иниськ(о)**, **-ениськ(о)**, **-овиськ(о)** тощо. Деад'єктиви з іншою семантикою в українській мові аналізованого періоду майже не трапляються. Кількісно невеликою групою лексики представлені віддієслівні похідні, які вживаються на позначення місцин за найменуваннями дій, процесів, що там відбуваються або відбулися, і спостерігаються переважно в джерелах XVIII – XX ст.: *притулисько* (1720–1721 ТимчМат II 238) діал. "притулок" (*притулити*), *спалиско* (Шило 244) "згарище" (*спалити*).

Обстежені матеріали свідчать про активність суфікса **-ак** у відіменниковому й відприкметниковому словотворенні, у джерелах XIX – початку XXI ст. зрідка трапляються девербативи. Цей формант, а також похідний від нього суфікс **-няк** використовуються з кінця XVII ст. для творення десубстантивів на позначення місцин за найменуваннями порід дерев, кущів, які там ростуть: *дубняк* (1637–1717 Тимч 835), *вишняк* (1745 Тимч 258), *липняк* (УмСп 406). Серед деад'єктивів на **-ак** у джерелах XIX – XX ст. окреслюється група найменувань місцевостей, відкритого простору за певними ознаками, названими мотивувальною основою: *кругляк* (УмСп 718, Бук 236) "кругла галявина", *мокряк* (Гр II 440) діал. "мокре, болотисте місце". Поширеними в українській мові протягом усього досліджуваного періоду є відіменникові назви вмістилищ різноманітного призначення: *коряк* (к. XVII УЛ-18 190), *баняк* (УмСп 29) "чавунний горщик, казан", *ушак* (Лис 221) "великий цебер із двома вушками для годівлі худоби або для помийів; посудина для зливання вершків". Коло таких похідних постійно поповнюється новотворами. Віддієслівні деривати не оформлюють виразних лексико-словотвірних типів і функціонують переважно в XIX – XX ст.: *плавак* (УмСп 433) "плавучий млин на Бузі", *черпак* (21) "посудина на довгій палиці або відро з короткою ручкою, спрямованою вверх, для набирання води", *бурчак* (753) "дзюркотливий, стрімкий потік води".

За допомогою суфікса **-к(а)** та похідних від нього формантів наприкінці XVII – у XVIII ст. почали формуватися лексико-словотвірні типи відіменникових, відприкметникових і віддієслівних похідних: 1) назв приміщень: *димерка* (1681 Тимч 716) "будівля, де топлять руду", *мазка* (КЗ 245, Б-Н 218) "хата, зроблена з глини, сирцевої цегли або хмизу, обмазаного глиною", *мийка* (КвОсн II 142) "підприємство для прання білизни, полотна, перемивання вовни"; 2) найменувань місцевостей, територій за різними

ознаками: *вилазка* (1723 ДНМ 151) "малопомітний або прихований отвір, через який можна пролізти"; 3) найменувань умістилищ: *носатка* (1717–1734 ТимчМат I 510) "глечик з довгим носиком", *лубка* (1723 ДНМ 136) "табакерка". Більшість таких похідних продовжила функціонувати протягом усього розгляданого періоду розвитку мови. Відіменникові деривати первісно виникли як демінутиви, проте в кінці XVII – на початку XXI ст. вони активно функціонують як цілком нейтральні в семантичному плані іменники. Поодинокі відчислівникові похідні трапляються в обстежених джерелах як виняток і не утворюють виразних лексико-словотвірних типів: *сотка* (СУМ IX 472) розм., рідко "пляшечка для горілки, що вміщує соту частину відра", *сороківка* (464) "пляшка, яка вміщує сорокову частину літра".

Лексико-словотвірні типи локативних найменувань із суфіксом **-ин(а)**, що почали формуватися ще в праслов'янську добу, продовжили свій розвиток і в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. Серед відіменникових похідних у джерелах кінця XVII ст. виразно окреслюються лексико-словотвірні групи найменувань місцин за різними ознаками (за характерними об'єктами, рослинами, за розміром чи конфігурацією тощо): *ямина* (1656–1771 ТимчМат II 511) "печера, западина", *березина* (1720 УЛ-18 517, УмСп 44, Он I 49) "березняк", *бережина* (УмСп 44, Гр I 51, 1923 Геол 72) "узбережжя". У XVIII ст. сформувався лексико-словотвірний тип девербативів на позначення відкритого простору, місцин, на яких відбулися дії стихійних сил природи або людини чи тварини: *провалина* (1778 УЛ-18 553). У подальші періоди кількість таких іменників неухильно зростала: *спадина* (Ж 898) "водоспад", *випалина* (СУМ I 447) "випалене місце", *вибоїна* (354), *завалина* (Он I 260) "западина". Продуктивними в пам'ятках розгляданого періоду є відприкметникові лексико-словотвірні типи назв місцин за різними ознаками: *чужина* (до 1729 УЛ-18 48, Гр IV 176), *буковина* (Ж 48, Гр I 109) "буковий ліс", *височина* (Гр I 188). Кілька деад'єктивів на позначення умістилищ, споруд активно функціонували ще в кінці XVII ст., проте в українській мові подальших періодів відприкметникові словотвірні типи не набули значного розвитку: *домовина* (1670 Тимч 777), *дубовина* (1857 ЗЮР II 286, Бук 104) "труна".

Локативні найменування на **-иц(я)** утворюють кількісно та якісно розвинену групу відіменникових, віддієслівних і відприкметникових похідних, значна частина з яких функціонувала ще в праслов'янську добу. Лексико-словотвірні типи десубстантивів фіксують обстежені пам'ятки з кінця XVII ст.: 1) найменування відкритого простору, місцевостей за назвами предметів, об'єктів, що там знаходяться: *границя* (1669 Тимч 599), *столиця* (к. XVII УЛ-17 368); 2) найменування приміщень: *виниця* (1681 Тимч 252) "будинок, де курять горілку", *звониця* (1682 ТимчМат I 308) "дзвіниця"; 3) назви умістилищ: *полиця* (к. XVII УЛ-17 332, ГалЛем 453). Девербативи на **-иц(я)** трапляються в українській мові до XIX ст. дуже рідко. Цей формант поступово втрачав активність у відіменниковому та віддієслівному словотворенні, натомість у джерелах української мови XX – початку XXI ст. набули помітної продуктивності лексико-словотвірні типи з похідним суфіксом **-ниц(я)**: *божниця* (1670 Тимч 115, УмСп 55) "нехристиянська святиня, дім молитви,

синагога", *скарбниця* (к. XVII УЛ-17 194), *мазниця* (УмСп 27) "боклага", *сухарниця* (Гр IV 232). Деад'єктиви представлені з кінця XVII ст. доволі розвиненим лексико-словотвірним типом найменувань відкритого простору, місцевостей за певними ознаками: *криниця* (1670 УЛ-17 410), *палениця* (ГалЛем 446) "спалене поле", *кошаниця* (Он I 383) "місце, де косять траву". Лексико-словотвірні типи відприкметникових назв приміщень – *гостинниця* (1670 Тимч 590), *камяниця* (1682–1775 ТимчМат I 356) "кам'яний будинок"; і вмістилищ – *шкляниця* (1675 Лохв 169), зафіксовані в українській мові кінця XVII ст., поступово втрачають продуктивність.

За допомогою суфікса **-ств(о)** з кінця XVII ст. твориться обмежена кількість локативних найменувань на позначення країн, територій переважно за назвами осіб, що їх очолюють або ними керують: *панство* (1676 УЛ-17 137) "держава, царство", *государство* (1680 УЛ-17 175). Зазначений словотвірний тип у сучасній українській мові є непродуктивним, давні похідні вживаються переважно в літературному варіанті мови.

Суфікс **-j(a)** в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. виявився неконкурентноспроможним у творенні локативних найменувань. За його допомогою з кінця XVII ст. оформлюються назви відкритого простору, місцевостей за найменуваннями предметів, які там знаходяться, дій, що там відбуваються, або властивих цим місцям ознак: *березя* (XVII Тимч 84) "березовий гай, ліс", *провалля* (1744 ДНМ 303) "глибока яма, яр, западина, розколина на земній поверхні", *укриття* (СУМ X 425), *верб'я* (Он I 90) "вербник". У подальші періоди розвитку української мови зазначені лексико-словотвірні типи залишаються непродуктивними.

Суфікс **-ець** знаходиться на периферії словотвірної категорії *nomina loci*. Цей формант спостерігається із кінця XVII ст. переважно в дериваційній структурі відприкметникових назв місцевостей за різноманітними ознаками: *студенець* (КЗ 146), *солонець* (1923 Геол 156) "солончак".

Продуктивним способом творення локативних найменувань у новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. є **конфіксація**. Найпоширенішими в складі словотвірної структури *nomina loci* виявилися конфікси із постпозитивними елементами **-ок, -j(a)** та з матеріально не вираженим другим компонентом.

З кінця XVII ст. в українській мові активно функціонують найменування місцин, територій за назвою дії, яка там відбувалася або відбувається, що утворилися за допомогою конфіксів **по-...-Ø, об-...-Ø, о-...-Ø, за-...-Ø, у(в)-...-Ø**: *потік* (1680 УЛ-17 173) "річка, струмок із стрімкою течією", *обліг* (КЗ 191) "протягом кількох років не оране, не оброблюване поле", *уділ* (II пол. XVII УЛ-17 414, ВТСУМ 1287) "князівське володіння в давній Русі", *затока* (1720 ТимчМат I 292) "частина океану, моря, озера, річки, яка вдається в сушу", *осада* (Гр III 64) заст. "поверх, ярус". Структури з препозитивними елементами **по-, о-** поступово виходять з ужитку, інші – так і не набувають значного поширення. З XIX ст. в українській мові функціонує низка іменників із таким значенням, утворених за допомогою формантів **при-...-Ø, пере-...-Ø**: *переліг* (Б-Н 277) "давно не оране поле" (*лежати*), *притока* (УмСп 802) "протока". Інші

конфікси з матеріально не вираженим постпозитивним компонентом трапляються в словотвірній структурі лише поодиноких локативних найменувань і мають неоднорідні лексико-словотвірні значення.

Непродуктивний у творенні локативних найменувань суфікс **-ок** набув значного поширення в складі конфіксальних формантів. Наприкінці XVII ст. у новій українській мові окреслилися відіменникові лексико-словотвірні типи назв приміщень і їх частин, утворених за допомогою формантів **за-...-ок** і **при-...-ок**: **занічок** (к. XVII УЛ-17 335), **присінок** (к. XVII ТимчМат II 236) "комора в сінях". Дериваційна структура конфіксальних назв місцин за різними ознаками з кінця XVII ст. оформлювалася за допомогою форманта **при-...-ок**: **пригорок** (1680 УЛ-17 173); з XVIII ст. – **про-...-ок**: **провулок** (КвОсн III 36); а з XIX ст. – **за-...-ок**: **залісок** (Ж 254) діал. "узлісся". У подальші періоди кількість таких дериватів поступово збільшувалася, вони становлять значний пласт лексики XX – початку XXI ст.: **пролісок** (Ж 773) розм. "місце в лісі або на узліссі, вільне від дерев", **прискалок** (756) "місцевість, що знаходиться біля скелі або виступ скелі", **завулок** (СУМ III 62) розм. "прохід між двома вулицями". Задokumentовані в обстежених джерелах із XVIII ст. назви вмістилищ, які мають у своїй структурі конфікс **при-...-ок**, не набули значного поширення: **прилавок** (1776 ДНМ 211) "частина нерухомої лави в українській хаті під стіною від дверей до кутка; спеціальний стіл для торгівлі в крамниці, буфеті, на базарі"; **прискринок** (Б-Н 300) заст. "невеликий ящик для дрібних речей у верхній частині бокової стінки скрині, скриньки". Поодинокі найменування місць із різною семантикою, утворені за допомогою формантів із препозитивними компонентами **під-, пере-, ви-, о-, па-, від-, по-**, у новій українській мові аналізованого періоду не формують виразних лексико-словотвірних типів і побутують переважно в джерелах XX – початку XXI ст.

За допомогою конфіксів із другим компонентом **-j(a)** оформлюється значна кількість відіменникових найменувань простору, місцин, які розташовані в напрямку, названому першим складником форманта. Обстежені джерела засвідчують активне творення з кінця XVII ст. і надалі локативів із такою семантикою за допомогою конфіксів **за-...-я**: **Задніпря** (к. XVII УЛ-17 188); **уз-...-я**: **узлісся** (1671 Тимч 236) "смуга на краю лісу"; **без-...-я**: **безлюддя** (к. XVII Тимч 72) "глухі, необжиті, малозаселені місця"; **по-...-я**: **Полісся** (бл. 1670 УЛ-17 403). В українській мові з XVIII ст. спостережені деривати з формантами **роз-...-я**: **розпуття** (1728 ДНМ 207) і **над-...-я**: **надулісся** (КвОсн II 188, Гр II 487) "місце біля лісу". Конфікси **перед-...-я, під-...-я, між-...-я, при-...-я, на-...-я** виокремлюються в словотвірній структурі назв місцин, територій у XIX – на початку XXI ст. Окремі похідні з формантами **о-...-я, пере-...-я, серед-...-я, су-...-я** виразних лексико-словотвірних типів не утворюють. Віддієслівне творення локативів за допомогою конфіксів із другим компонентом **-j(a)** є непродуктивним. В обстежених джерелах аналізованого періоду трапляються поодинокі девербативи на позначення приміщень чи їх частин, що оформлюються переважно за допомогою конфікса **по-...-я**: **помешкання** (1775–1777 ЛО 38) "приміщення для кого-небудь, чого-небудь; житлове приміщення" (*мешкати*).

Нечисленні конфіксальні поміна loci на **-ин(а)** творяться переважно від іменникових основ і використовуються для позначення відкритого простору, місцин за різними ознаками. Джерела XVIII ст. фіксують лише іменник *перенорина* (1717–1734 ТимчМат II 97) "ущелина" (*нора*). У сучасній українській мові XIX – початку XXI ст. набувають незначної активності конфікси **роз-...-ин(а), по-...-ин(а), у-...-ин(а), за-...-ин(а), про-...-ин(а), о-...-ин(а): роздолина** (Он II 184), **улоговина** (УмСп 375, Гр IV 334, 1923 Геол 165, ГуцГовМат 201). У словотвірній структурі окремих назв місцин, що трапляються в джерелах сучасної української мови, виокремлюються форманти з препозитивними компонентами **від-, об-, од-, уз-, при-, пере-**, які, втім, не оформлюють виразних лексико-словотвірних типів.

Менш продуктивним у творенні локативних найменувань виступає **комполитно-суфіксальний спосіб**. Деривати з нульовим формантом трапляються з кінця XVII ст. і мають різноманітну семантику: 1) назви вмістилищ: *водоносъ* (1670 Тимч 283) "відро"; 2) найменування місцевостей: *сіножатъ* (КЗ 273); 3) назви транспортних засобів функціонують в українській мові XX ст.: *бензинотяг* (1931 Гірн 110) "бензиновоз". В обстежених джерелах із XVIII ст. задокументовано значну за обсягом групу комполитно-суфіксальних локативів на **-н(я)** переважно на позначення підприємств, установ і закладів: *воскобойня* (1722 Тимч 314) "приміщення або підприємство, де добувають віск із вощини", *винокурня* (1747 ДНМ 316) "приміщення, де курять горілку". На початку XX ст., коли, певне, почала формуватися професійна термінологія різних галузей науки й виробництва, виникає низка дериватів на позначення місцевостей (родовищ) із суфіксами **-н(я)** та **-ищ(е)**, проте на сьогодні більшість таких похідних належить до пасивного фонду української лексики: *каменоломня* (1923 Геол 105), *залізорудище* (1931 Гірн 125) "родовище залізної руди". Джерела української мови XIX – XX ст. фіксують у словотвірній структурі незначної кількості комполитно-суфіксальних назв місць різного призначення форманти **-ищ(я), -ин(а), -к(а), -j(а)**, однак такі похідні не формують виразних лексико-словотвірних типів.

Функціонування **префіксальних** поміна loci дуже обмежене та властиве переважно сучасній українській мові XX – початку XXI ст. З XVIII ст. зафіксовано низку дериватів на позначення відкритого простору, місцевостей: *пологъ* (1780 ТимчМат II 160) "луг"; *надоль* (XVIII ТимчМат II 80) "невелика долина". Пізніше з'являються деривати з різноманітною семантикою: назви приміщень і їх частин – *передпокій* (СУМ VI 174) "перша при вході в квартиру кімната; кімната, в якій відвідувачі чекають прийому"; вмістилищ – *піддон* (424) "посудина, що ставиться під дно чого-небудь"; транспортних засобів – *підсанки* (496) "невеликі санки, які прив'язують до великих саней при перевезенні довгих предметів".

Локативні найменування, утворені способом **комполитції**, малопоширені. Кінцем XVII – XVIII ст. датуються переважно власні географічні назви: *Вишгород* (1680 УЛ-17 173), пор. *вишгород* (УмСп 19) "акрополь", *Новгород* (1837 РусДн 62). Деривати з іншою семантикою властиві українській мові XX – початку XXI ст. Вони формують непродуктивні лексико-словотвірні типи назв

відкритого простору, місцин – *суходіл* (1923 Геол 160) "суша; материк" – і приміщень різноманітного призначення – *водолікарня* (СУМ I 720) "спеціально обладнана лікарня, у якій застосовують водолікування".

ВИСНОВКИ

1. Назви місць є комплексною, специфічною категорією, яка відображає загальну форму існування матерії, оскільки будь-який предмет, об'єкт, процес, явище знаходиться в просторі. Локативні найменування утворюють одну з найдавніших і найбільш розгалужених у семантичному плані груп лексики, яка відбиває умови життя та побуту народу: назви відкритого простору, територій (місцин за різними ознаками, полів і лісів, адміністративно-територіальних одиниць, гідрооб'єктів тощо) і найменування обмеженого простору (приміщень, вмістилищ, окремих видів транспортних засобів).

2. *Nomina loci* як окрема лексико-словотвірна категорія виразно окреслюються в новій українській мові кінця XVII ст. Уже на той час деривати (понад 250 одиниць) характеризуються розмаїттям словотвірних значень і різним функціональним навантаженням, активністю використання формантів. Протягом зазначеного періоду розвитку мови спостерігається процес поступового формування лексико-словотвірних груп локативних найменувань і розподілу словотворчих засобів за певними дериваційними значеннями, кожен формант набуває специфічних словотвірних зв'язків із мотивувальними основами різних частин мови.

3. Кількісно та якісно різноманітними лексико-словотвірними типами й підтипами в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. представлені відіменникові похідні.

3.1. Назви відкритого простору, місцевостей за найменуваннями об'єктів, предметів, речовин, які знаходяться або знаходилися в позначуваному місці, в українській мові кінця XVII ст. творилися за допомогою суфіксів **-ищ(е)** (*глинище*), рідше – **-ин(а)** (*ямина*), **-иц(я)** (*границя*). У XVIII ст. основна маса таких утворень оформлювалася за допомогою суфікса **-ищ(е)**, а форманти **-ин(а)**, **-иц(я)** втрачають продуктивність. Спорадично в цій функції в XIX ст. виступає суфікс **-ник** (*смітник*) і набуває активності формант **-иськ(о)** (*базарисько*), характерніший для західноукраїнських говорів, який продовжує конкурувати із суфіксом **-ищ(е)**. Найменування місцин за назвою об'єктів, предметів із кінця XVII ст. творилися за допомогою конфіксів із другим компонентом **-ок** (*нагорок, перелісок*), **-ї(а)** (*безлюддя, забережжя*), з XVIII ст. – **-ин(а)** (*улоговина, закутина*). Такі деривати поширені й у сучасній українській мові.

3.2. Відіменникові найменування ділянок землі за назвами рослин трапляються в пам'ятках української мови з XVIII ст. і творяться за допомогою суфіксів **-ник** (*березник, дубник*), **-ак** (*вишняк, сосняк*) та його варіанта **-няк** (*березняк, дубняк*), рідше – **-ин(а)** (*березина, тернина*). У XIX ст. втрачає продуктивність суфікс **-ин(а)** й продовжує використовуватися лише в сучасних західноукраїнських говорах. В українській мові XX ст. поступово занепадає в

цій функції суфікс **-ак (-няк)**, вживання якого обмежується територіально (подільські, південноволинські, поліські говори), і набуває все більшого поширення формант **-ник**.

3.3. У XVIII ст. сформувався семантичний тип найменувань полів, на яких ростуть певні сільськогосподарські культури або з яких зібрано врожай. Тут використовуються суфікси **-ищ(е)** та **-иськ(о)**. Унаслідок конкуренції форм трапляються словотвірні дублети (*вівсище – вівсисько, конюшинище – конюшинисько*). У діалектах XX – початку XXI ст. фіксуються нечисленні відіменникові структури на **-ник** (*бурячник, динник*).

3.4. З кінця XVII ст. й дотепер в українській мові активно функціонують відіменникові найменування приміщень і їх частин різноманітного призначення, утворені переважно за допомогою суфікса **-н(я)** та похідних від нього формантів (*гончарня, майстерня, свинарня*), а також композитно-суфіксальним способом (*винокурня, пивоварня*), рідше трапляються структури на **-ник** (*сінник, квасник, дровник*) і **-к(а)** (*клітка, сторожка, цеглярка*). Назви приміщень на **-ищ(я)** спорадично вживалися наприкінці XVII ст. й поступово вийшли з ужитку (*божниця, вапенниця*). З XVIII ст. починає формуватися група відіменникових приміщень на **-ак** (*погребняк*), проте такі назви не набувають значного поширення. З кінця XVII ст. в українській мові документується значна кількість похідних, утворених за допомогою конфіксів із другим компонентом **-ок** (*запічок, прихаток, піддашок*). Лексико-словотвірні типи з такою семантикою залишаються продуктивними у XX ст.

3.5. Назви вмістилищ у кінці XVII ст. творилися за допомогою суфіксів **-ик** (*слоїк*) та **-ак** (*коряк, дуганчак*). Із XVIII ст. їхня дериваційна активність поступово занепадає. Натомість у такій функції виступають суфікси **-ник** (*чайник, кашник*) і **-к(а)** (*ладанка, картонка*), який має здатність поєднуватися як із власне українськими, так і з запозиченими основами. У XX ст. активізувався суфікс **-нищ(я)** (*сільниця, мильниця*).

3.6. Назви транспортних засобів із XVIII ст. творилися за допомогою суфікса **-к(а)** (*бричка, жатка, розвозка*). Поодинокі утворення в українській мові XX ст. дали форманти **-ник** (*вітрильник, кукурудзник*) та **-ак** (*драбиняк*).

4. Високою продуктивністю впродовж кінця XVII – початку XXI ст. характеризуються **віддієслівні** лексико-словотвірні типи поміна Іосі.

4.1. Назви відкритого простору, місцин, що виникли в результаті певних дій чи для яких вони призначені, творяться з кінця XVII ст. переважно за допомогою нульового суфікса (*сад, став, вирва*), також трапляються структури на **-ищ(е)** (*звалище, погребище*), **-ї(а)** (*провалля, укриття*), а з XVIII ст. – на **-иськ(о)** (*притулисько, пасовисько*), які, втім, не набувають значного поширення. З XVIII ст. численну групу локативів із такою семантикою творить суфікс **-к(а)** (*вилазка, виїмка, схованка*). Високою продуктивністю в українській мові XX – початку XXI ст. відзначається суфікс **-ин(а)** (*провалина, западина*).

4.2. Назви будівель, приміщень чи їх частин із кінця XVII ст. творилися за допомогою нульового форманта (*загорода, вихід, зруб*). Нульсуфіксальна деривація таких похідних і на сьогодні залишається найпродуктивнішою. З кінця XVII ст. трапляється також використання в цій функції формантів **-ищ(е)**

(*жилище, зимовище*), **-к(а)** (*мазка*) й похідних суфіксів, проте такі назви малопоширені дотепер. З XVII ст. спостерігається активне функціонування дериватів на **-н(я)**, **-льн(я)**, **-івн(я)** (*пильня, гартівня, пральня*), рідше – на **-ник** (*зимовник, витверезник*).

4.3. Найменування вмістилищ (посуду, меблів) у XVII ст. творилися за допомогою нульового суфікса (*зріз, піднос*). Деривати з такою семантикою активно використовуються й у подальші періоди розвитку мови. З XVIII ст. трапляються похідні на **-ник** (*відстійник*), **-ищ(е)** (*всипище*), які поступово витіснив у процесі конкуренції більш продуктивний лексико-словотвірний тип із суфіксом **-к(а)** (*колиска, виварка*).

4.4. Назви транспортних засобів в українській мові кінця XVII ст. творилися за допомогою нульового суфікса (*віз*). У XIX – XX ст. спостерігаються окремі похідні на **-ак** (*літак*).

5. Відносно поширеними в українській мові обстеженого періоду були **відприкметникові** деривати з локативною семантикою.

5.1. Найменування відкритого простору, місцин за певними ознаками в українській мові кінця XVII ст. творилися від прикметників за допомогою нульового суфікса (*пуща, круча, тал*), **-ак** (*мокрjak, лисак* "оголений берег або вишина"), **-j(а)** (*бистря*) та **-иц(я)** (*солониця, тепляця*), проте ці лексико-словотвірні типи не набули значного розвитку. Більшою продуктивністю відзначалися форманти **-к(а)** (*кам'янка, ґрунтівка*) та **-ин(а)** (*чужина, височина*). У джерелах XIX ст. трапляються окремі похідні на **-ник** (*молодник*), **-ищ(е)** (*солонище*), які не формують виразних лексико-словотвірних типів. У XX ст. функціонують поодинокі деривати із суфіксом **-ик** (*тупик, талик*).

5.2. Відприкметникові найменування вмістилищ в українській мові кінця XVII ст. представлені нечисленними дериватами на **-ик** (*холодник*) та **-иц(я)** (*скляниця*). У XVIII ст. набувають поширення похідні із суфіксом **-к(а)** (*склянка*). Джерела XIX ст. фіксують окремі утворення на **-ак** (*мідняк, залізняк*).

5.3. Назви будівель, приміщень чи їх частин за притаманними їм ознаками наприкінці XVII ст. репрезентовані дериватами із суфіксами **-иц(я)** (*житниця*) і **-к(а)** (*вишка*). У наступні століття продовжив розвиток цієї функції формант **-к(а)**, похідні на **-иц(я)** трапляються рідко.

5.4. В українській мові XIX ст. сформувалася семантична група відприкметникових назв полів, ділянок землі за найменуваннями рослин. У словотвірній структурі таких іменників використовується майже виключно суфікс **-иськ(о)** (*бобовисько, грибовисько*). У діалектах української мови XX ст. трапляється кілька таких похідних на **-j(а)** (*гречків'я, бураків'я*). Утім, таким дериватам властива подвійна мотивація: їх можна кваліфікувати і як десубстантиви із вторинними формантами **-овиськ(о)**, **-ів'j(а)**.

6. Отже, похідні назви місць в українській мові кінця XVII ст. стали підґрунтям для подальшого розвитку різних лексико-словотвірних типів, які впродовж XVIII – XIX ст. сформували цілісну дериваційну підсистему локативних найменувань. В українській мові XX – початку XXI ст. категорія поміна Іосі характеризується відносно стійким добром словотворчих засобів, кожен з яких виконує специфічну функцію. Конкурування дериваційних

формантів у межах певних лексико-словотвірних типів сприяло їхній функціональній спеціалізації і, відповідно, впорядкованості системи загалом. Найбільшою конкурентноспроможністю у творенні номіна Іосі обстеженого періоду відзначаються суфікси **-ник**, **-к(а)**, **-ищ(е)** та нульовий формант, які виявилися гнучкими й відносно стабільними дериваційними засобами. На периферії словотвірної категорії назв місць опинилися похідні на **-ець**, **-ств(о)**, **-j(а)** та префіксальні локативи. Протягом останнього століття спостерігається активізація осново- та словоскладання й композитно-суфіксального способу творення іменників із локативною семантикою.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Сіроштан Т. В. Nomina Іосі як лексико-семантична категорія / Т. В. Сіроштан // Українська освіта у світовому часопросторі: матеріали Другого Міжнародного конгресу (м. Київ, 25 – 27 жовтня 2007 р.). – К. : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – Кн. 1. – С. 468–469.
2. Сіроштан Т. В. Nomina Іосі в лексичній системі української мови / Т. В. Сіроштан // Актуальні проблеми слов'янської філології : [міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва]. – К. : «Освіта України», 2008. – Вип. XVI : Лінгвістика і літературознавство. – С. 39–45.
3. Сіроштан Т. В. Формування словотвірних типів і підтипів локативних найменувань на **-ник** у новій українській мові (кінця XVII – початку XXI ст.) / Т. В. Сіроштан // Вісник Запорізького національного університету (філологічні науки) : [зб. наук. ст.]. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – № 1. – С. 168–175.
4. Сіроштан Т. В. Динаміка словотвірних типів і підтипів n. Іосі на **-ищ(е)** в новій українській мові (кінця XVII – початку XXI століття) / Т. В. Сіроштан // Вісник Запорізького національного університету (філологічні науки) : [зб. наук. ст.]. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2009. – № 1. – С. 183–191.
5. Сіроштан Т. В. Історія словотвірних типів локативів на **-н(я)** в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. / Т. В. Сіроштан // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 12. – 2009. – С. 275–288.
6. Сіроштан Т. В. Історія словотвірних типів десубстантивів на **-н(я)** з локативною семантикою в новій українській мові / Т. В. Сіроштан // Сучасний соціокультурний простір 2009 : матеріали Шостої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (24 – 26 вересня 2009 р.). – К., 2009. – Ч. 2. – С. 39–42.
7. Сіроштан Т. В. Динаміка лексико-словотвірних типів номіна Іосі на **-ств(о)** в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. / Т. В. Сіроштан // Рідне слово в етнокультурному вимірі : матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дрогобич, 13 – 14 листопада 2009 р.). – Дрогобич : Просвіт, 2009. – С. 195–203.
8. Сіроштан Т. В. Динаміка лексико-словотвірних типів і підтипів n. Іосі на **-иськ(о)** в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. /

Т. В. Сіроштан // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія. Лінгвістика : [зб. наук. праць]. – Вип. 12. – Херсон: Вид-во Херсонського державного університету, 2010. – С. 102–108.

9. Сіроштан Т. В. Історія лексико-словотвірних типів п. Іосі на **-ак (-як)** у новій українській мові к. XVII – п. XXI ст. / Т. В. Сіроштан // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 23. – С. 83–88.

АНОТАЦІЯ

Сіроштан Т. В. Формування словотвірної структури поміна Іосі в новій українській мові кінця XVII – початку XXI століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2011.

На широкому фактичному матеріалі нової української мови кінця XVII – початку XXI ст. простежуються шляхи становлення словотвірної структури й особливості формування лексико-словотвірних типів локативів. У роботі проаналізовано функціонально-семантичну дистрибуцію дериваційних засобів, визначено продуктивність виявлених формантів і словотвірну активність мотивувальних основ на різних етапах розвитку нової української мови, з'ясовано основні закономірності словотвірної підсистеми поміна Іосі впродовж кінця XVII – початку XXI ст.

Ключові слова: поміна Іосі, словотворчий формант, словотвірне значення, лексико-словотвірний тип, мотивувальна основа, дериват, похідні, продуктивність.

АННОТАЦИЯ

Сіроштан Т. В. Формирование словообразовательной структуры поміна Іосі в новом украинском языке конца XVII – начала XXI века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Запорожский национальный университет. – Запорожье, 2011.

На широком фактическом материале нового украинского языка конца XVII – начала XXI века исследуются пути становления структуры и особенности формирования лексико-словообразовательных типов локативов. В работе проанализировано функционально-семантическую дистрибуцию деривационных средств, определено продуктивность выявленных формантов и словообразовательную активность мотивирующих основ на разных этапах развития языка, рассмотрено основные закономерности словообразовательной подсистемы поміна Іосі на протяжении конца XVII – начала XXI века.

Названия мест являются комплексной, специфической категорией, которая представляет общую форму существования материи, так как любой объект, процесс, явление находятся в пространстве. Локативные названия

образуют одну из наиболее древних и разветвленных в семантическом плане групп лексики, которая отображает условия жизни и быта народа: названия открытого пространства, территорий (местностей с различными признаками, полей и лесов, административно-территориальных единиц) и названия ограниченного пространства (помещений, вместилищ, некоторых видов транспортных средств).

Производные существительные со значением места в украинском языке конца XVII века стали основой для дальнейшего развития различных лексико-словообразовательных типов, которые в течение XVIII – XIX веков сформировали целостную систему локативных наименований. В современном украинском языке XX – начала XXI века категория *nomina loci* характеризуется относительно устойчивым набором словообразовательных средств, каждое из которых исполняет специфическую функцию. Конкурирование деривационных формантов в пределах определенных лексико-словообразовательных типов способствовало их функциональной специализации и, соответственно, упорядоченности системы в целом. Наибольшей конкурентоспособностью в образовании локативных названий исследованного периода обладают суффиксы **-ник**, **-к(а)**, **-ищ(е)** и нулевой формант, которые оказались гибкими и относительно стабильными словообразовательными средствами. С периферией деривационной категории названий мест соотносятся производные на **-ець**, **-ств(о)**, **-j(а)** и локативы, образованные с помощью префиксации. На протяжении последнего столетия наблюдается активизация осново-, словосложения и сложносуффиксального способа образования существительных с локативной семантикой.

Ключевые слова: *nomina loci*, словообразовательный формант, словообразовательное значение, лексико-словообразовательный тип, мотивирующая основа, дериват, производные, продуктивность.

SUMMARY

Siroshtan T. The Formation of the Word-building Structure of Nomina Loci in New Ukrainian Language of the End of the XVII – Beginning of the XXI century. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Zaporizhzhya National University. – Zaporizhzhya, 2011.

The dissertation traces the ways of formation of the word-forming structure and the development of semantics of the *nomina loci* denoting place in New Ukrainian language of the end of the XVII – beginning of the XXI century. The semantic distribution of derivation means is analyzed. The word-building productivity and motivating bases of word-building activity at different stages of the language development were determined; the principal laws governing the development of *nomina loci* subsystem from the end of the XVII up to the beginning of the XXI century were examined.

Key words: *nomina loci*, word-building formant, word-forming meaning, word-forming type, denotative base, derivative.